

KÖZÉPKORI MINDENNAPOK KÉPEKBEN

Riport Gerhard Jaritz történésszel a kremsi Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit munkájáról

A Duna partján fekvő, középkori arculatát a mai napig híven őrző alsó-ausztriai kisváros, Krems hajdani domonkos kolostora ma kulturális intézményeknek ad helyet. Itt található az Osztrák Tudományos Akadémia egyik intézete, az Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit. Az itt folyó kutatómunkáról Gerhard Jaritz történésszel, az intézet munkatársával beszélgettem.

Első kérdésem a kezdetekre vonatkozik. Hogyan került az ódon falak közé ez a valóban modernül felszerelt kutatóközpont?

1967-ben Krems volt a színhelye a „Gótikus művészet Ausztriában” című reprezentatív kiállításnak, amely számos, a mindennapi élet kutatásával kapcsolatos problémát is felszínre hozott. Ennek nyomán az Osztrák Tudományos Akadémia 1968-ban úgy döntött, hogy „Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs” néven tudományos intézményt hoz létre. A kremsi „otthonteremtés” az intézet alapítójának és jelenlegi igazgatójának, Harry Kühnel professzornak az érdeme, aki a kremsi levéltár igazgatójaként a város kulturális vezetését meg tudta győzni arról, hogy rendelkezésünkre bocsássák ezeket a helyiségeket.

• *Mi volt az alapításkor hivatalosan kitűzött cél, és mennyire sikerült ezt megvalósítani az azóta eltelt csaknem negyedszázad alatt?*

A célt az alapításkor a következőképpen fogalmazták meg: „a középkori mindennapi életben szerepet játszó tárgyak dokumentálása és értelmezése a képi (ikonográfiai) források segítségével”. Természetesen már ekkor nyilvánvaló volt, hogy túl kell lépniünk a középkori élet anekdotázó, mesészerű megközelítésén. Foglalkozni szeretnénk tehát az írott forrásokkal, a régészeti ásatásokon előkerülő, ill. gyűjteményekben fennmaradt tárgyakkal és az egykorú ábrázolásokkal egyaránt. Annak is tudatában kell lenniünk, hogy a különböző típusú források más-más célból és szándékkal készültek: lehetnek ténszerűek, mint pl. a számadáskönyvek, leltárak vagy végrendeletek, és természetesen a tárgyi forrásanyag. Tükrözhetik bizonyos személyek vagy társadalmi csoportok véleményét, mint pl. a krónikák vagy a prédikációk. Némelyekben pedig a valóságból vett elemek keverednek az alkotó képzetével, ilyenek a képek és az irodalmi alkotások. Csak akkor értelmezzük őket helyesen, ha a készítő (szerző) és a korabeli befogadók (használók) szemszögéből tudunk közelíteni. A középkori mindennapokat a maguk realitásában tehát csak összehasonlító módszerrel, a források minél teljesebb körének bevonásával rekonstruálhatjuk.

Sokak számára a mindennapi élet fogalmát rőzsaszín köd lengi be, és emiatt nem is integrálódhatott teljes mértékben a szigorúan vett történettudományba. Önök hogyan határozzák meg ezt a fogalmat?

A terminológiai problémák már az intézet alapításánál jelen voltak. A „Realienkunde” kifejezést végül is az ókortudományban régebb óta meglévő kutatási irányzat hatására választottuk. Véleményem szerint az e fogalomkörbe tartozó területek részben a tárgyi kultúra elemei (a Sachkultur kifejezést is tudatosan választottuk a némelyek által ideológiailag kompromittálnak érzett materielle Kultur helyett): települések, épületek, lakáskörülmények, öltözködés, ékszerek, étkezés és ivás, háztartás, higiéné, a természet erőforrásainak kihasználása, kézműves mesterségek, bányászat, közlekedés, stb., részben azonban ezeknek nem kézzelfogható vetületei, mint pl. a szórakozás, a tudomány művelése, a jogalkalmazás, továbbá a szimbólumok, jelrendszerek, gesztusok használata. Tehát az életnek minden olyan aspektusa ide tartozik, amelyben a társadalom a maga szintjén rutinszerű cselekedetek, magatartásformák sorozatát alakította ki.

A teljességre törekvés óhatatlanul felvet számos gyakorlati problémát is...

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy ez a merész célkitűzés még jó néhány kutatógenerációnak fog munkát adni. Mindenesetre igyekeztünk minél sokoldalúbban képzett munkatársakat megnyerni: történészek, művészettörténészek, néprajzosok, számítógépes szakemberek dolgoznak itt együtt. A mi erőforrásaink is végesek azonban, ezért úgy döntöttünk, hogy elsősorban a képi források minél többértű kihasználására összpontosítunk, és az egyéb anyagok bevonását is ennek rendeljük alá. A gótikus művészet „realizmusának” köszönhetően ugyanis az ábrázolások igen jó lehetőséget adnak a tárgyi kultúra kutatására.

Hogyan zajlik a gyakorlatban az ábrázolások összegyűjtése és dokumentálása?

Először a táblaképek gyűjtését és fényképezését kezdtük el. Mivel munkánkhoz a részleteket feltűntető, kitűnő minőségű képekre van szükség, nem elégedhettünk meg a korábbi reprodukciókkal, hanem minden esetben a helyszínen, az eredetiről készítettünk fekete-fehér felvételt és színes diapozitívet. Ha az ábrázolás gazdagsága megkívánta, külön részletfotók is készültek. Ahogyan az intézettől egyre távolabbi helyekre mentünk, úgy döntöttünk, hogy a későbbre tervezett forráscsoportok: kézirat-illuminációk, freskók, festett üvegablakok, rajzok, szobrok, pecsétek, stb. gyűjtését is a táblaképekkel együtt végezzük. Fotóarchívumunk jelenleg kb. 20 000 felvételtől áll.

Nyilván térben és időben is be kell határolniuk tevékenységüket.

Igen, bár ezzel kapcsolatban jelenlegi álláspontunk némileg eltér a kezdetben meghatározott keretektől. Időben a java- és későközépkor (XIII–XV. sz.) mellett a koraújkorra (XVI., esetenként XVII. sz.) is kiterjesztjük látókörünket, térben pedig a kezdeti Ausztria-központúság helyett igyekszünk közép-európai keretekben gondolkodni.

Ezzel ismét egy nehezen meghatározható fogalomhoz érkeztünk.

Valóban, de ebben az esetben a gyakorlati munka megoldotta az elméleti nehézségeket, ugyanis mindenekelőtt az Ausztriával szomszédos területek felé szeretnénk nyitni. Anyaintézményünk, az Osztrák Tudományos Akadémia megállapodásokat kötött a környező országok akadémiaival, így nem lesz akadály tevékenységünk folytatásának.

Ezek szerint Magyarországon is fognak dolgozni?

Igen, sőt a történeti Magyarországot tekintve máris rendelkezünk anyagokkal. Szlovéniában már többször jártunk, és most kezdődött el a szlovákiai gyűjtés. Ez a terület számunkra és a magyar kutatás számára is fontos, mert, ha jól tudom, viszonylag nagy mennyiségű, részben kiadatlan írásos forrásanyag párosul a táblaképekhez és egyéb ábrázolásokhoz.

Ezt az értékes lehetőséget valóban hiba lenne kiaknáztatlanul hagyni. Remélem, hogy ez a riport is hozzájárul az együttműködés kialakításához. Ezért is kérem, hogy ismertesse röviden azokat a módszereket, amelyekkel az ábrázolások mindennapi életre vonatkozó tanulságait megközelítik.

Az első feladat a képi forrás dokumentálása és leírása. Mi, az anyagi kultúrával foglalkozó történészek másképpen kell, hogy rögzítsük az információkat, mint a művészettörténészek vagy a múzeumok munkatársai. Természetesen a mi esetünkben is szerepelniük kell a kép származására és meghatározására vonatkozó főbb adatoknak (a művész neve, dátum, cím téma, származási hely, méret, őrzési hely, stb.). Ez az illető alkotás „fizikai leírása”. Ehhez járul azután egy részletes ikonográfiai leírás, amely kiterjed a képen látható minden egyes személyre, ezek attribútumaira és egyéb tárgyakra. Az egyes tárgyakat, illetve azok jellemző részleteit négy fő ismerv, a név, a szín, az anyag és a forma alapján írjuk le. A részletek dokumentálásában olyan pontosságra kell törekednünk, hogy pl. az étkezési szokások változása vagy a gesztusok jelentése iránt érdeklődő kutató éppúgy felhasználhassa, mint az, akit a könyvkötések vagy az ágyneműk érdekelnek. Ezen túlmenően érzékelteni kell az egyes személyek, illetve tárgyak közötti hierarchikus függőségi viszonyokat is. Ez még egyszerűbb esetekben is képenként több tucat adat rögzítését és rendszerezését jelenti, ami számítógépes háttér nélkül reménytelen feladat lenne. Szerencsére a KLEIO adatbázis-kezelő program, amelyet kifejezetten történészek számára fejlesztettek ki a göttingeni Max-Planck-Institut für Geschichte-ben, kiválóan alkalmas a mi céljainkra.

A számítógépes feldolgozási módszerek szükségessé teszik az adatok egyéssítését. Meg lehet ezt oldani anélkül, hogy túlságosan eltávolodjanak az eredeti forrásoktól?

Reményeink szerint igen. Minden történész tudatában van annak, hogy az általa használt adatok precizitása sohasem érheti el a természettudományok egzaktitását. A cél éppen az, hogy elkerüljük a túlzott „pontossítással” járó óhatatlan forráshamisításokat. Ez részben a terminológián, részben az adatok struktúráján múlik. A feladat annyiban is újszerű, hogy az írott források vizsgálata esetén az eredeti szöveg terminológiáját követve tudjuk a számunkra is érdekes információt kiválasztani, vagy az egész szöveget elemezni. A képek leírásánál viszont a szöveget mi magunk hozzuk létre. Mivel az a célunk, hogy a leírásokat más történészek is megértsék, általában a mai nyelv kifejezéseit alkalmazzuk. Olyan

esetekben azonban, amikor ismerjük az adott tárgy eredeti nevét, és ennek információértéke nagyobb, mint a modern kifejezéseké, a történeti szóhasználatot választottuk. Ennek a jelentősége akkor nő meg, amikor a korabeli írásos anyaggal vetjük össze az ábrázolásokat. Véleményem szerint nem kell, és nem is lehet általános szabályt felállítani a terminológiával kapcsolatban, sőt több változat egyidejű elfogadása növelheti az interpretáció pontosságát. Mindenképpen kerülnünk kell a merevséget, hiszen adatbázisunk sosem lezárt, kész egész, hanem „élő”, a kutatás fejlődését követő, változtatható és bővíthető.

A leírásokkal kapcsolatban említette, hogy közérthetőségre törekednek. Ez azt jelenti, hogy az adatbázis az intézet kutatóin kívül mások számára is hozzáférhető?

Igen, a dokumentációt, a leírásokat és a hozzájuk kapcsolódó vizsgálatokat az intézet alapítási szándékával összhangban közvagyonnak tekintjük, a REAL adatbankot számítógépes lemezeken minden érdeklődőnek rendelkezésére bocsátjuk.

És mi a helyzet a fotódokumentációval? Ez csupán a leírás alapjául szolgáló nyersanyag marad?

Nem. Mintegy két éve folytatunk kísérleteket arra, hogy magukat a képeket is integráljuk az adatbázisba. Ez technikailag a képek digitalizálását jelenti, az IBM cég támogatásával, az általuk kifejlesztett IMAGE ASSISTANT program segítségével, amelyet a történeti kérdésfelvetésekhez adaptáltunk. A képek bevitelét a diapozitívok ieolvasására alkalmas scannerrel oldjuk meg. Választásunk helyesnek bizonyult, az ábrázolások digitális feldolgozása máris számos új lehetőséggel gazdagította eszköztárunkat. Először is a képeket a rájuk vonatkozó szöveges leírással együtt bármikor egy egységes, felhasználóbarát adatbank részeként be tudjuk hívni. Ezen felül – ez első hallásra meglepően hangozhat – a számítógép képernyőjén megjelenő ábrázolás még jobb minőségű lehet, illetve a történész céljainak jobban megfelelhet, mint az eredeti. A „feljavítás” fő eszközei jelenleg a részletek kinagyítása, a körvonalak megerősítését szolgáló transzformációk, sőt később sor kerülhet részben megrongálódott részletek, pl. feliratok olvashatóvá tételére is. A különböző képekről kiemelt részleteket „albumokban” vagy „archívumokban” lehet együttesen tárolni.

Nem jár ez azzal a veszéllyel, hogy az egyes részletek elszakadnak az eredeti összefüggésektől?

Ez mindig a problémafelvetéstől függ. Vannak olyan kérdések pl. egy-egy tárgytípus fejlődése, ahol a részletek sorozatára van szükség, és vannak olyanok, ahol a képi összefüggések feltüntetése a fontos. Pl. egy távolságadattal definiálva a „közeli” fogalmát az egyes tárgyak, tárgycsoportok egymáshoz való viszonyáról kapunk információt. Több ilyen összefüggés együttes vizsgálatakor a jelenleginél jóval pontosabb képet kaphatunk a korabeli befogadókat befolyásoló tényezőkről. Olyasfajta kérdéseket tudunk majd megválaszolni pl. hogy milyen kritériumok alapján ítélték egy ábrázolt személyt negatívnak a XV. századi vallásos témájú ábrázolásokon.

A felsorolt lehetőségek minőségi ugrást jelentenek a képek elemzésében a szöveges leírásokhoz képest...

Igen, de egyik módszer sem helyettesítheti, hanem kiegészíti egymást. Sőt kapcsolatot kell teremteni az egyéb forrástípusok felhasználásával kialakított adatbázisokkal. Jelenleg ez az integráció a ruházattal kapcsolatban már megvalósult, végeredménye egy, a középkori öltözködést tárgyaló lexikon lesz. Szándékunkban áll a közeljövőben ezt a rendszert más területekre is kiterjeszteni. Ennek eredményeképpen a középkori anyagi kultúráról egy általánosan használható számítógépes enciklopédiához juthatunk.

Ennek kialakítása nem csupán az önök célja, de jó néhány más intézmény kutatási programjának is részét képezi.

Az egyre intenzívebb együttműködés és információcsere létkérdés számunkra. Ez egyaránt jelenti források (diapozitívok) átvételét, pl. a nálunk jóval gazdagabb marburgi Bildarchivtól, és a számítógépes adatbázisok nemzetközi „szabványosítását”, egységes rendszerek kialakítását. Ilyen szellemben született a holland Iconclass rendszer, vagy a francia Thésaurus Iconographique is.

Vannak-e olyan tényezők, amelyek hátráltatják az intézet munkáját?

Csak két tényezőt szeretnék megemlíteni. Az egyik személyi probléma, minden, adatbázisok kialakításával (is) foglalkozó kutatócsoport előbb-utóbb szembetalálja magát vele. Arról van szó, hogy a források adatainak gépre vitele nemcsak időigényes, hanem magas képzettséget is kíván. Azok pedig, akik rendelkeznek a megfelelő ismeretekkel, nem szívesen dolgoznak „adatrabszolgák”-ként. A másik a szerzői jog problémája, ami manapság még nincs kellőképpen szabályozva. A kooperáció megköveteli, hogy az adatbázisokat még a feldolgozás előtt közkinccsá tegyünk, ugyanakkor fennáll annak a veszélye, hogy egy külső felhasználó megírja azt a „nagy könyvet”, amiről az adatbázis kialakítói kezdettől fogva álmodtak.

Az adatbázis közreadásán kívül milyen külső kutatói igényeket tudnak kielégíteni?

Fotótárunkat szintén közvagyonként kezeljük, bárki bármilyen egyéni kérdéssel fordulhat hozzánk, akár egyszerű illusztrációkat keres készülő művéhez, akár bonyolultabb ikonográfiai vagy szemantikai problémákkal foglalkozik. Ezenkívül tudományos tanácskozásokat is szervezünk: kétévente konferenciákat tartunk egy-egy jelentős középkori társadalmi csoport mindennapi életével kapcsolatban, a közbeeső években pedig módszertani szimpóziumokat rendezünk.

Vannak saját kiadványaik is?

Igen. Az említett konferenciák előadásait az Osztrák Tudományos Akadémia „Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde” sorozatában jelentetjük meg, és rendelkezünk egy füzetsorozattal is „Medium Aevum Quotidianum” címen. Ezt a középkori anyagi kultúra kutatásának előmozdítására alakult hasonló nevű társaság alapította, és tulajdonképpen egy hírlevél (Newsletter), amely különböző országok (legutóbb éppen Magyarország) kutatóinak új

eredményeit közli, és bibliográfiai áttekintésekkel is szolgál. Nemrég indítottunk el ennek mellékleteként egy hosszabb tanulmányok, pl. doktori disszertációk közlésére alkalmas sorozatot. A nagyközönség számára pedig a Harry Kühnel által szerkesztett, gazdagon illusztrált „Alltag im Spätmittelalter” című kötetben adtuk közre eddigi legfontosabb eredményeinket.

Köszönöm a beszélgetést, és további sikeres munkát kívánok.

A riport témájához kapcsolódó legutóbb megjelent cikkek:

- Helmut HUNDSBICHLER: Approaches to the Daily Life in the Middle Ages – Methods and Aims of the „Institut für mittelalterliche Realienkunde Österreichs” in: *Medium Aevum Quotidianum* 1., Krems, 1981. pp. 19–25.
- Gerhard JARITZ: Finding the Signs: Pictures of Medieval Life, in: *Computers in the Humanities and the Social Sciences*, eds H. J. Best–E. Monchmann–M. Thaller, München 1991. 61–67.
- Gerhardt JARITZ: Medieval Image Databases: Aspects of Cooperation and Exchange, in: *Literary and Linguistic Computing*, Vol. 6, No. 1, Oxford, 1991. pp. 15–19.
- Gerhard JARITZ–Barbara SCHUH: Das Bilderdatenbank-Projekt REAL, in: *History and computing Newsletter* 01. Wien 1991. pp. 21–23.

A riportot készítette: Szende Katalin